

UOT 75

FİZZƏ QULİYEVA

MİLLİ SƏHNƏQRAFIYANIN PEŞƏKAR TƏŞƏKKÜLÜNDƏ
MƏMMƏD QASIMOV YARADICILIĞININ ROLU

XX əsrdə Azərbaycan teatrının peşəkar təşəkkülündə milli səhnəqrafiyanın da güclü təsiri olmuşdur. Milli səhnəqrafiyanın dünyəvi ənənələrə, elmi-nəzəri prinsiplərə əsaslanan professional inkişafında ixtisas təhsili almış qrafikaçı və boyakar rəssamların böyük rolu olmuşdur. Gənc olmasına, həmçinin yaşadığı dövrün çətinliklərinə baxmayaraq ilk səhnə debütlərindən peşəkarlığı ilə uğur qazanmış Məmməd Qasimov fasiləsiz çalışdığı 45 il ərzində milli səhnəqrafiyanın təşəkkülünə əvəzsiz töhfələr vermişdir. Görkəmli rəssam dünyanın qabaqcıl səhnəqrafiya ənənələrindən bəhrələnməklə səhnədə canlı həyat lövhələrinin real təəssürat yaradan təəssümünə nail olmaq üçün monumental biçimli, təbii effektə malik dekorasiyaların qurulmasına böyük əhəmiyyət vermişdir. Qabaqcıl üsul və metodların tətbiqi, ən əsası monumental, real, "psixoloji" dekorasiyalar "Atayevlər ailəsində", "Odlu diyar", "Bir gəncin manifesti", "Bayramın birinci günü", "Çiçəkli dağ", "Komsomol", "Məhsəti", "Hücum" və başqa tamaşaların peşəkar səhnə təəssümünə nail olmaqda əvəzsiz vasitə olmuşdur.

Açar sözlər: *Məmməd Qasimov, milli teatr, Naxçıvan Teatrı, teatr rəssamı, səhnəqrafiya, səhnəqraf, yaradıcılıq, realizm.*

XIX-XX əsrlərdə ölkəmizin aydınları tərəfindən mütərəqqi təcrübəyə əsaslanaraq aparılan maarifçilik ideyalarının təbliğat və təşviqatı əhali arasında dünyəvi elmlərin öyrənilməsinə marağı artırmış, elmi potensiala malik peşə ocaqlarının formalaşmasında, ixtisas sahiblərinin yetişməsində səmərəli olmuşdur. Maarifçilik ideyalarının təbliğində güclü təsire malik milli teatrın peşəkar səviyyədə inkişafı diqqətdə saxlanılan əsas məsələ olduğu üçün qədim və zəngin tarixi ənənələrə köklənmiş bədii fəaliyyət sahəsində aparılan islahatlar XX yüzilliyin əvvəllərində reallaşaraq bu sənətin yeni müstəvidə inkişafına zəmin olmuş, professional təmayülü getdikcə gücləndirilmiş, bədii yaradıcılığın yeni növ və janrlarını, üslub zənginliyini özündə ehtiva etmişdir. Milli teatrın peşəkar ənənələrinin təşəkkülündə qüvvətli vasitə hesab olunan səhnəqrafiyanın qabaqcıl elmi metodlar əsasında praktiki inkişafı da əsas mahiyyət daşıyır.

Teatr-dekor sənətinin inkişafını təmin edən əsas şərtlərdən biri də peşəkar təhsillə bağlıdır [3, s. 8]. Bir vaxtlar, elə indinin özündə belə teatr-dekor sənəti üzrə təhsil probleminin olmasına baxmayaraq Azərbaycan teatrının professional platformada inkişafı bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən sənət məbədgahlarında qrafikaçı, boyakar rəssamlara tələbatı artırdığından yaradıcı insanların teatrda əməkdaşlıq etməsi səhnəqrafiya sənətinin formalaşmasını sürətləndirmişdi. Məhz elə qrafikaçı, boyakar rəssamların səyi nəticəsində milli səhnəqrafiyanın əsası qoyulmuşdur. Əli bəy Hüseynzadə, Əzim Əzimzadə, Bəhruz Kəngərlinin teatrda qurduğu yaradıcılıq əlaqələri milli teatr-dekor sənətinin təməl daşlarının atılmasında uğurlu olmuşdur. Rüstəm Mustafayev, Nüsrət Fətullayev, Əyyub Fətəliyev, Tahir Salahov, Mikayıl Abdullayev, Toğrul Nərimanbəyov və başqaları əldə olunmuş uğurların daha da möhkəmlənməsində və intişar tapmasında xüsusi rola malik olmuşlar.

Naxçıvan teatrı yarandığı gündən peşəkarlığı ilə tanınmış və əyalət teatrına xas olmayan yüksək inkişafı, professional səhnəqrafiya ənənəsilə diqqət çəkmişdir. XX yüzillikdə Naxçıvan Teatrında fəaliyyət göstərmiş milli kadrlar arasında yaradıcı fəaliyyətini tamamilə peşəkar

səhnəqrafiyaya həsr etmiş rəssamların fədakarlığı ilə qocaman sənət ocağı dünyəvi əsaslarla təşəkkül tapmış və milli səhnəqrafiyanın inkişafına öz işlərilə böyük töhfələr vermişlər. Bu istiqamətdə əldə olunmuş uğurlarda görkəmli rəssam Məmməd Qasimovun da əməyi böyükdür. Onun gördüyü dəyərli işlər milli səhnəqrafiyanın uğurudur.

Məmməd Qasimov yüksək səviyyəli, elmi əsaslı səhnə quruluşları ilə milli səhnəqrafiyada şəxsi imzası ilə tanınmış və Azərbaycanın üç ən yaxşı teatr rəssamından biri olaraq dəyərləndirilmişdir. Hələ sağlığında ikən fəxri fərmanlarla, “Əməkdə fərqlənməyə görə” medalı, “Əlaçı mədəniyyət işçisi” döş nişanı, Əməkdar incəsənət xadimi fəxri adına layiq görülməsi onun yaradıcılığında nümayiş etdirdiyi yüksək peşəkarlığına verilən dəyərin nəticəsi idi.

Məmməd Qasimovun peşəkar səhnəqrafiyada ilk kövrək addımları o qədər də asan olmayan 1943-cü ilə, İkinci Dünya Müharibəsinin tüğyan etdiyi zamanlara təsadüf etmişdir. O zamanlar Naxçıvan Teatrının lazımi səviyyədə fəaliyyətini təşkil etmək üçün maddi bazanın yetərli olmaması, kadr boşluğu, ləvazimat çatışmazlığı ilə nəticələndiyindən çətin şərtlər altında, zəif baza ilə tamaşanın yüksək təşkilinə nail olmaq olduqca fədakar yaradıcılıq əzmi tələb edirdi. Məmməd Qasimovun peşəkar səhnəqrafiyaya gəlişi məhz bu cür çətinliklərlə gerçəkləşsə də, yüksək sənətkarlıq nümayiş etdirməsi onun gələcək fəaliyyətinə vəsilə olmuşdur. Taleyin gərdişindən hələ ixtisas təhsilini başa vurmayan gəncə qocaman sənət ocağı Naxçıvan teatrında tamaşanın bədii quruluş işinin həvalə olunması onun peşəkar sənət sirlərinə bələd olmasından, yaradıcılığını layiqincə tanıdı bilməsindən qaynaqlanırdı. Gəncin istedadını dəyərləndirən təkcə Naxçıvan teatrının görkəmli aktyoru və rejissoru Səməd Mövləvi olmamışdı. Məmməd Qasimovun Naxçıvan Teatrındakı müvəffəqiyyətli debütləri Tbilisi Dövlət Azərbaycan Dram Teatrının bədii rəhbəri, Gürcüstan SSR xalq artisti İbrahim İsfahanlının diqqətini cəlb etmiş və gənc rəssamı 1945-ci ildə teatrda işləməyə dəvət etmişdi [4; 1, s. 5]. 1945-ci ildə ilk olaraq F.Əmirov və M.S.Ordubadinin “Ürəkçalanlar”, 1946-cı ildə isə A.Məşədibəyov və M.Əlizadənin “Toy kimindir?” musiqili komediyasının bədii quruluşu M.Qasimova həvalə olunmuş və bütün yaradıcı heyətin həyəcanına baxmayaraq premyeralar uğurlu keçmişdi. Bu uğura baxmayaraq o, fəaliyyətini ömürlük Naxçıvan teatri ilə bağlamış və milli səhnəqrafiyanın inkişafı üçün çalışmışdır.

XX əsrin 40-80-ci illəri milli səhnəqrafiya sahəsində fəaliyyət göstərmiş Məmməd Qasimov öz sənət irsilə bu bədii yaradıcılıq sahəsinin peşəkar ənənələrlə təşəkkülünə böyük töhfələr vermiş sənət fədailərindən biri olmuşdur. XX əsrin 30-cu illərindən sonra Azərbaycan sənət məbədgahlarında realizmin incəsənətdə təntənəsinə nail olmaq üçün səy göstərilmiş və müvafiq sahədə fəaliyyət göstərən yaradıcı insanlar öz işini bu əsasda qurmağa çalışmışdır. Daim axtarışda olan rəssam səhnənin real şəkildə bədii həllini tapması və həyati təəssürat oyatması üçün şəxsi təşəbbüsü ilə dünya səhnəqrafiyası qanunlarını öyrənmiş, təcrübədən keçmiş qabaqcıl metodları yaradıcılığında tətbiq etmiş, tərtibat üsulundan imtina edərək işini boyakar, qrafikaçı rəssam, həmçinin heykəltəraş səhihliyi, memar dəqiqliyi ilə reallaşdırmışdır. Məmməd Qasimov səhnəqrafiya yaradıcılığında mütərəqqi Avropa və rus sənət təcrübəsinə əsaslanmış, böyük təsir qüvvəsinə malik olan metodlardan bəhrələnməklə bayağı zövqdən, əyləndirici həvəskar üsullardan uzaqlaşmışdır. Rəssam xarici ölkələrin səhnəqrafiya təcrübəsinə əsaslanmasına baxmayaraq, bədii münasibətlərində milli mövqedən çıxış edərək sənət prinsiplərini peşəkar milli teatrın, o cümlədən səhnəqrafiyanın təşkilinə istiqamətləndirmişdir.

XX əsrin əvvəllərində səhnə quruluşlarında sadə tərtibat üsullarına yer verildisə zamanla bu ənənə geriləyir. Məmməd Qasimov yaradıcılığında üçölçülü məkanın yaradılmasının tərəfdarı olduğu üçün fon pərdəsindən imtina etsə də bəzi səhnə quruluşlarında köməkçi

vasitə olaraq primitiv saydığı ənənəyə qayıdış edir. Bu məqamda rəssam realizm çərçivəsində simvolizmi qabardır və göstərir ki, teatr üslub və texnika zənginliyini sevir. Milli səhnəqrafiya sahəsində həvəskar və yaxud peşəkar fəaliyyət göstərən rəssamların əksəriyyətinin yaradıcılığında rəng, işıq-kölgə, kolorit kimi təsviri sənətin bədii ifadə vasitələrinin əsas rol oynadığını görürüksə, M.Qasimovun yaradıcılığında bununla yanaşı forma, ölçü, fəza quruluşu kimi həndəsi və riyazi qanunlar da önəmli rol oynayır.

Məmməd Qasimov yaradıcılığında bədii, elmi əsaslara köklənərək nəzəri metodlardan dəqiqliyi ilə bəhrələnməklə peşəkar səhnəqrafiya ənənəsinə sadıq qalmışdır. Rəssam dünya səhnəqrafiyasında əldə olunmuş və sınaqdan çıxmış sənət uğurlarını yaşatmaqla Naxçıvan teatrının peşəkar səviyyədə təşəkkülünə istiqamətlənmiş ideyalarını gerçəkləşdirməyə səy göstərmişdir. Onun “Məhsəti”, “Bir gəncin manifesti”, “Çiçəkli dağ”, “Atayevlər ailəsində”, “Odlu diyar”, “Anamın kitabı”, “Günahsız müqəssirlər”, “Mehmanxana sahibəsi”, “Nə yardan doyur, nə əldən qoyur”, “Vaqif”, “Hücum” və sair tamaşalarda nümayiş etdirdiyi yüksək peşəkarlıq Naxçıvan teatrı üçün böyük uğurlardan biri olmuşdur. Naxçıvan teatrında əldə olunmuş bu uğur milli səhnəqrafiyanın peşəkar ənənələrlə təşəkkülünə əsl töhfə olmuşdur.

XX əsr Azərbaycan teatrında dram janrı dominantlıq təşkil etdiyindən bu qəbildən olan əsərlərin həyati təəssüratı Azərbaycan səhnəqraflarının, o cümlədən Məmməd Qasimovun da yaradıcılığına böyük təsir etmişdir. Xalqın maariflənməsinə, dünyagörüşünün artmasına, ən əsası da milli ideyaların, multikultural dəyərlərin güclənməsinə yönəldilmiş dram əsərlərinin səhnə təcəssümünün təsiredici alınması üçün “psixoloji” dekorasiyalara ehtiyac duyulurdu. Bədaye və Malı teatrlarının nail olduğu bu ekspressivliyi əldə etmək üçün rəssamların tamaşaçıyı duyğulandıran işlərinə böyük maraq yaranmışdı. Dünyəvi mahiyyət daşıyan, yüksək ideyaları təbliğ edən, bəşəri hissləri aşılaman dram əsərlərinin ideya yükü onun səhnə təcəssümü ilə tamamlanmalı, dramatik təsiri ilə səhnə və tamaşaçı arasında real empatiyaya malik olmalıdır mövqeyindən çıxış edən Məmməd Qasimov Naxçıvan teatrındakı yarım əsirlilik fəaliyyətilə ideyasını gerçəkləşdirə bilmiş və milli teatrda gedən bu prosesə öz töhfəsini vermişdir.

Rəssamın real empatiyaya malik səhnə quruluşlarından biri Nazim Hikmətin “Bayramın birinci günü” pyesinin səhnə təcəssümü ilə əlaqədardır. Səhnə dairəsinə uyğunlaşdırılmış dekorasiyada ikimərtəbəli evin həcmli görünüşünü verərək real məkan effekti yaratmış və aktyorların məkanda dinamik performansına nail olmuşdur. M.Qasimov bu quruluşda pyesin məzmunundan qaynaqlanaraq axtarılan qızıl və brilyantları ön plana çəkmir, onları ikimərtəbəli evin pillələrinə, ayaqlar altına düzür, əksinə evi, məişəti qabardaraq isti bir yuvanın nə qədər önəmli olduğunu göstərir.

“Teatr rəssamı kətan və yaxud kağız səthi ilə işləyir. O, tamaşanın yarandığı səhnə məkanında çalışır” [2, s. 94]. Bir çox rəssamlarımızın, o cümlədən M.Qasimovun yaradıcılığı ilə tanış olduğdan sonra bu fikirlərlə razılaşımaq mümkün olmur. Dəzgah səhnəqrafiyası bir növ tamaşa öncəsi məşq prosesini xatırladır. Səhnə, geyim, qrim eskizləri, tamaşa maketləri, səhnə çertyojları bunların hər biri səhnədən uzaq dəzgah arxasında, rəssamın uzun, gərgin əməyinin nəticəsindən sonra reallaşır. Hələ zamanında bu mövqedə olanlarla mübarizə aparmış Məmməd Qasimov peşəkar səhnəqrafiyanın təşəkkülü istiqamətində daim öz mövqeyində durmuş, fikrindən dönməmişdir. Repertuar kasadlığı, rejissor və texniki işçilərin çatışmadığı ən çətin vaxtlarda belə öz əməyini teatr üçün əsirgəməyən rəssam butafor, işıq, maket işlərini boynuna çəkərək səhnə quruluşunun peşəkar həllinə nail olmaq üçün öhdəsinə düşməyən işləri də sevərək yerinə yetirmişdir [1, s. 5].

Məmməd Qasimov peşəkar səhnəqrafiyanın təşəkkülündə maketçiliyin də vacib olduğunu fərdi yaradıcılıq dəsti xətt ilə yaşatmışdır. Görkəmli rəssam səhnə quruluşunun üçölçülü məkanda uğurlu alınması üçün maketlərin hazırlanmasını vacib bilmişdir. Onun sənət ənənəsinə çox az səhnəqrafın yaradıcılığında nadir halda rast gəlmək mümkündür. Rəssamın maketləri ilə yaxından tanışlıq onun tullantı sayılan kiçik materialları bir-birilə calaşdırıb zərif və dəbdəbəli dekorasiya detallarını hazırlaması peşəkar səhnəqrafın işlərini sərgiləyir. Naxçıvan Pionerlər Evinə pedaqoji fəaliyyət göstərdiyi illərdə dərnək üzvlərinə maketçiliyin əhəmiyyətindən bəhs edir və onlara maket hazırlamağı öyrədirdi. Səhnənin forma və ölçü qavramında maketçiliyin mühüm rol oynadığını göstərərək istər fərdi yaradıcılığında, istərsə tədris prosesində bu ənənəni yaşatmışdır.

Məmməd Qasimovun “Anamın kitabı”, “Bayramın birinci günü”, “Məhsəti”, “Hücum” və başqa tamaşalar üçün hazırladığı maketlərdən hər biri özünəməxsus üslubu, rəngarəngliyi, milli, qeyri-milli xarakterli çalarları ilə diqqəti çəkir. Hər bir tamaşa üçün hazırladığı maketlərində əsasən real üslubdan bəhrələnsə də, müxtəlif məqamlarda konstruktivizm, simvolizm cərəyanının, şərti dekorativ üslubun verdiyi imkanlardan yararlanmışdır. “Anamın kitabı” tamaşasının səhnə təcəssümünə həsr olunmuş maketdə dram əsərinin ideya məzmununu açmaq üçün simvolizmə müraciət edərək İ.A.Krılovun “Durna, balıq və xərçəng” təmsilindən epizodlar verir. Rəssam təmsildəki alleqorik obrazları, hadisələri “Anamın kitabı” əsərindəki surətlərlə, burada baş verənlərlə eyniləşdirir və əyani şəkildə tamaşaçıya göstərir ki, fikir birliyi olmasa heç bir nəticəyə gəlmək mümkün olmaz və çıxış yolunu birləşməkdə görür. Birliyi yaradan isə böyüklər, ağsaqqal və ağbirçəkdir. Əsərin sonunda kitabın anaya məxsusluğu, kitabın arasından çıxan vəsiyyəti yazılmış kağızın ataya məxsusluğu birliyi yaradanlara işarədir. Əsərdə hadisələr evin daxilində baş verirsə tamaşada isə evi simvolizə edən taxta arabanın üzərində cərəyan edir. Məkandan, arxa fondan fərqli olaraq evin əşyaları, aktyorların geyimləri real səpkidə bədii həllini tapmışdır. Məmməd Qasimovun zaman-zaman səhnə quruluşlarında üslub, cərəyan sintezindən istifadə etməsi rəssamın realizm çərçivəsində improvizələrini nümayiş etdirir.

XX əsrin 40-80-ci illəri milli səhnəqrafiyanın peşəkar təşəkkülünə nail olmaq üçün aparılmış səmərəli işlərdə Məmməd Qasimovun da böyük əməyi olmuşdur. Onun yaradıcılıq irsi teatrda islahatların aparıldığı, həmçinin rekvizit çatışmazlığının, kadr boşluğunun olduğu bir dövrə təsadüf etsə də gərgin əməyilə bütün çətinliklərə sinə gərmiş və peşəkar səhnəqrafiya ənənəsinin inkişafı istiqamətinə söylərini əsirgəməmişdir.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: fizze25@mail.ru

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev V. Səhnənin cazibə qüvvəsi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., 1980, 22 avqust, s. 8.
2. Cəfərzadə K.Ə. Təsviri incəsənət-9: Dərslik. Bakı: Yazıçı, 2016, 136 s.
3. Əfəndiyev T. Çağdaş teatr prosesləri: zaman müstəvisində baxış. “525-ci qəzet”, 2014, 8 mart, s. 8.
4. Mirzə Fətəli Axundov adına Tbilisi Dövlət Azərbaycan Teatrı müdiriyyətinin Təsdiq kağızı. 1945, 19 noyabr.

Fizza Guliyeva

THE ROLE OF MAMMAD GASIMOV'S CREATIVITY IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF NATIONAL SCENOGRAPHY

In the twentieth century, national scenography also had a strong influence on the Azerbaijani theater's professional development. Educated graphic artists and painters have played an essential role in the professional development of national scenography based on secular traditions and scientific and theoretical principles. Despite his young age and the difficulties of his time, Mammad Gasimov, who has succeeded professionally from his first performances on the stage, has made an invaluable contribution to the formation of national scenography for 43 years of continuous work. The renowned artist paid great attention to creating monumental scenery with a natural effect to achieve a realistic presentation of live scenes, using the world's leading theatrical traditions. The use of advanced methods and techniques, and most importantly, monumental, real, "psychological" scenery in the performances "In the Atayevs' family", "Tierra del Fuego", "Manifesto of a young man", "The first day of the holiday", "Flower Mountain", "Komsomol", "Mahsati", "Attack", and others is an invaluable way to achieve professional stage performance.

Keywords: *Mammad Gasimov, national scenography, Nakhchivan Theater, theater designer, scenography, scenographer, creativity, realism.*

Физза Гулиева

РОЛЬ ТВОРЧЕСТВА МАМЕДА ГАСЫМОВА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СТАНОВЛЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ СЦЕНОГРАФИИ

В XX веке национальная сценография также оказала сильное влияние на профессиональное становление азербайджанского театра. Образованные художники-графики и живописцы сыграли важную роль в профессиональном развитии национальной сценографии, основанной на светских традициях и научно-теоретических принципах. Несмотря на свой юный возраст и трудности своего времени, Мамед Гасымов, профессионально преуспевший с первых выступлений на сцене, за 43 года непрерывной работы внес неоценимый вклад в формирование национальной сценографии. Выдающийся художник уделял большое внимание созданию монументальных декораций с эффектом природы, чтобы добиться реалистичного представления живых сцен, используя передовые мировые театральные традиции. Применение передовых методов и приемов, а главное монументальных, реальных, «психологических» декораций в спектаклях «В семье Атаевых», «Огненная земля», «Манифест молодого человека», «Первый день праздника», «Цветочная гора», «Комсомол», «Махсати», «Атака» и других является бесценным способом для достижения профессионального сценического воплощения.

Ключевые слова: *Мамед Гасымов, национальная сценография, Нахчыванский театр, театральный художник, сценография, сценограф, творчество, реализм.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant: 06.01.2021

Son variant: 15.02.2021